

Manus för föredrag angående Eka, Eka-ätten m.m.
(samt några tillägg)
i Lillkyrka kyrka, Uppland.

I anslutning till Oxenstiernska släktföreningens träff 26 augusti 2006

Sammanställt av
Bengt O Nilsson

Ejdergatan 2
592 42 Vadstena

Eka

Låg i slutet av 1300-talet under Ekholmens gård.

År 1400 på sommaren vigdes innehavaren till Ekholmen, väpnaren Ragvald Petersson (fyrstyckad sköld) med Ingeborg Magnusdotter Kase, dotter av Magnus Olofsson Kase (sjuuddig stjärna) och Bengta Bengtsdotter (Oxenstierna), dotter av Bengt Nilsson och Ingeborg Nilsson (Sparre).

Kung Erik (född Bogislav, adoptivson till unionsdrottningen Margareta, som när han blev kung i Sverige fick det i Sverige mer passande namnet Erik.) i spetsen för en lysande skara bröllopgäster hedrade festen med sin närvaro.

I morgongåva erhöll fru Ingeborg hela byn Eka i Lillkyrka socken.

Efter herr Ragvalds död, troligen 1406, gifte hon 1407 om sig med riksrådet och häradshövdingen i Trögd, Gregers Magnusson (Eka-ätten), vilken 1424 blev officiell ägare till hustruns alla morgongåvegods.

Efter hustruns död, troligen 1424, gifte herr Gregers 1432 om sig med den danska riddaren Valdemar Bydelsbachs (vädurhorn i vapnet) dotter Jutta Valdemarsdotter. Bröllopet stod på Eka 30 november, och i morgongåvan ingick Eka. Efter herr Gregers död, 1441-1446, donerade hon 1452 Eka till Uppsala domkyrka, ”uppå sin yttersta tid” som ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstierna) uttryckte det.

Hon dog troligen kort därpå.

Redan året därpå, 1453, återköpte herr Gregers bror Karl Magnusson Eka.

Eka-ätten

Gustaf Vasas mödernesläkt, och en gammal högfrälseätt, där varje generation inkluderat åtminstone en riddare och/eller riksråd.

Släkten har sitt ursprung i Småland, och har fått sitt namn efter gården Eka som man bebott från 1400-talets början. Dess äldste medlem anses av Elsa

Nordström* vara hövitsmannen och häradshövdingen Trotte Petersson, som uppträdde första gången 1333. (Hans syster Katarina Petersdotter var 1349 gift med väpnaren Gjurd Gode (Oxpanna), som uppträder i källorna 1338-1350.)

Vapen: två gånger styckad sköld med mittfältet av silver, övre fältet blått, det nedre rött. Som hjälmprydnad två buffelhorn. Tinkturvarianter har dock funnits.

Ätten utdog någon gång 1524-1525, ”två år efter kung Gustafs tillträde”.

Ätten bör ej förväxlas med en småländsk lågfrälseätt, som av Jan Raneke* sammanförsts i hans släkttabeller, men med reservation att det rör sig om två olika ätter. Denna ätt leder sitt ursprung till en Atte Trottasson d ä, känd redan 1312. Både Nordström och Raneke är dock överens om att de båda ätterna är springa ur samma stam.

(Rasmus Ludvigsson vill i sitt arbete ”Kung Gustafs mödernesläkt” föra Eka-ätten ännu längre tillbaka i tiden.)

Ättens mest kände manlige medlem var riddaren och riksrådet Trotte Karlsson, brorson till Herr Gregers, Han nämnes första gången 1464 och var en trogen anhängare till ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstierna), och var en tid också kung Karl Knutssons förtrogne.

År 1470, efter att ha deltagit i Erik Karlssons (Vasa) uppror, tvingades han i landsflykt till Danmark, där han uppträder som kung Kristians "älskelige man och råd". Han stupade på Kristians sida vid slaget på Brunkeberg 10 oktober 1471 och begravdes i högkoret i Uppsala domkyrka där hans begravningsvapen sattes upp.

* *Elsa Nordström publicerade 1941-42 en uppsats om Eka-ätten.*

Jan Raneke är en av våra största kännare av medeltida vapen, heraldiker samt också en mycket skicklig genealog.

Magnus Karlsson

Son av riddaren och riksrådet Karl Magnusson och Birgitta Arendsdotter Pinnow (varghuvud i vapnet).

Uppträder tidigast i juli 1471 och nämnes som riksråd 1476.

Han var sin broder Trotte Karlssons raka motsats, och uppträder genomgående på den unionsfientliga sidan. Han för tydligen en ganska anonym tillvaro i det storpolitiska spelet på 1400-talet, och upphöjdes heller inte till riddare.

I ett brev från 1482 kallas han hövitsman på Stäkeholm och 1484 häradshövding i Vaksala, men titulerade sig oftast som "Magnus Karlsson i Eka", som han ärvt efter fadern.

Efter Kalmarmötet 1484 försvinner han ur källorna, och dog antagligen kort därefter.

Han var den förste av Eka-ätten att definitivt ta ställning för den svenskfödde riksföreståndaren.

Den 17 januari* 1475 gifter sig herr Magnus i Lillkyrka kyrka med Sigrid Eskilsdotter (Banér), dotter av riddaren Eskil Isaksson (Banér) och Cecilia Haraldsdotter (Gren), i hennes första gifte. Efter makens död kom fru Sigrid 1487 att gifta om sig med riddaren och riksrådet Nils Eriksson (Gyllenstierna) och fick med honom bl a dottern Christina, sedermera gift med Sten Sture d y och känd för sitt heroiska försvar av Stockholm 1520.

* *Morgongåvebrevet är daterat 15 januari 1475.*

Trotte Månsson

Riddaren och riksrådet Trotte Månsson nämnes första gången 1502.

Son av riksrådet Magnus Karlsson, levde ännu 1484, och Sigrid Eskilsdotter (Banér).

Han stod riksföreståndaren Svante Nilsson (Natt och Dag) mycket nära, och var dennes högt betrodd man. Han innehade Stegeborgs slott och län och anlätades

ofta av riksföreståndaren i kriget mot danskarna. Han stödde också dennes energiska krigsföring mot Danmark. Förde bl.a. befälet på ett krigståg i Skåne, där han brände staden Vä och några herrgårdar 1508.

Trotte Månsson skrev sig till Eka, som han ärvt av fadern, men bodde mest på Stegeborg.

Herr Trottes syster Cecilia, ättens kanske mest kände medlem, gifte sig under första delen av 1490-talet med Erik Johansson (Vasa) till Rydboholm, död 1520 i Stockholms blodbad. De hade tre söner, Gustaf, Johan och Magnus, samt flera döttrar. Sonen Gustaf kom för alltid att skriva in sig i den svenska historien som kung Gustaf I. Han sammanförde sina två föräldravapen till sitt kungliga vapen, vilket i kluvet tillstånd även ingår i den kungliga dynastin Bernadottes vapen.

Fru Cecilia fördes 1521, efter Stockholms blodbad, till det beryktade "Blå tornet" i

Köpenhamn där hon tillsammans med döttrarna hölls som fångar.

Hon avled där i en pestsjukdom 1522 eller 1523 och begravdes på S: t Nikolais kyrkogård i Köpenhamn.

År 1510 gifte sig herr Trotte med Märta Bengtsdotter (Ulv) och bröllopet stod på brudens föräldrahem Ekolsund.

Hon var dotter, och enda barnet, av väpnaren, riksrådet och befälhavaren på Stockholms slott, Bengt Arendsson, död tidigast 1537, och den dövstumme Kristina Davidsdotter (Oxenstierna), levde 1508.

(Fru Kristina testamenterade 1508, sannolikt hennes dödsår, Ekolsund till sin make. Ekolsund hade sedan 1390 ingått i ätten Oxenstiernas godsinnehav.)

Herrskapet på Eka tillbringade det mesta av sin tid i Östergötland, på Stegeborg, där herr Trotte hade sina styrkor och där också hans länsadministration var belägen.

Trotte Månsson dog 20 mars 1512 och begravdes troligen under koret i sin sockenkyrka Lillkyrka.

Med fru Märta hade Trotte en son, Måns Trotteson, troligen född 1511 eller 1512. Han kom sedan att ärva Eka, men drunknade vid Gråmunkeholmen i Stockholm redan 1524 eller 1525. Efter hans död kom Eka möjligen att tillfalla fru Märta.

Utöver sonen Måns, hade Trotte Månsson också en oäkta son, Olof Trotteson, modern okänd, adlad av Gustaf Vasa, som han tydligen stod mycket nära, han omnämns i flera av kungens brev. Var död 1553. (Enligt uppgift förde hans arvingar en mussla i sitt vapen.)

Ätten Ulv, eller Tillbakaseende Ulv

Ätten tillhörde en av de gamla förnåma riksrådsätterna och tillhörde det absoluta högfrälset i landet. Den kan leda sitt ursprung till första halvan av 1200-talet.

Dess stamfader, Karl Karlsson var son till jarlen Karl den döve, och var sannolikt född 1220 eller 1221.

(Med en sådan stamtavla, är det väl inte helt omöjligt att man kan leda sina anor till Erik Jedvardssons tid under första halvan av 1100-talet.)

Ätten utdog på svärdssidan 1580 och på spinnsidan i början av 1600-talet.

Den använde aldrig släktnamn, utan namnet Ulv är en senare konstruktion taget efter dess vapen, en tillbakaseende Ulv (Varg).

Övergrans kyrka

Utöver Eka och de gravminnen i Lillkyrka kyrka, finns idag inte mycket bevarat som påminner om herrskapet på Eka.

I Övergrans kyrka, till vilkens socken Ekolsund då hörde, finns dock anteckningar om numera kanske förkomna gåvor. Där fanns två senmedeltida processionsljusstavar prydda med vapensköldar (i miniatyr) för Eka-ätten och ätten Ulv. De finns möjligen bevarade idag, men förändrade, och utan vapensköldar.

I sammanhanget kan också nämnas att i kyrkan också funnits ett begravningsvapen med en oxenstiernska vapenbilden. Vapnet avser med stor sannolikhet väpnaren Arvid Davidsson till Ekolsund*, död före 1508 och begravd i Övergrans kyrka. Det är naturligtvis en hisnande tanke, att de två ljusstavarna burits i begravningsprocessionen för Arvid Davidsson. Han var ju morbror till fru Märta.

I Övergrans kyrka finns också målade vapensköldar för ätterna Oxenstierna, Sture och Posse på väggar valv och valvpelare, avseende David Bengtsson till Ekolsund, död omkring 1470, hans hustru Birgitta Gustafsdotter (Sture) samt hennes andra man Knut Posse, känd från slaget vid Brunkeberg 1471, där han hade en avgörande roll för den svenska segern, samt försvaret av Viborg 1495, den s.k. "Viborgska smällen".

Målningarna har med stor sannolikhet bekostats av fru Birgitta på Ekolsund.

I kyrkan har också funnits numer förkomna glasmålningar, bl.a. med David Bengtssons vapen "i glasfenstret inbrent".

** I facklitteratur såväl som populärlitteratur behandlas benämningarna "begravningsvapen" och "huvudbaner" som att avse samma sak, enkelt uttryckt en vapensköld som hängts upp i kyrkan för att minna om någon stormans död och begravning. Generellt gäller följande definitioner för dessa:*

- Begravningsvapnet är ett bruksvapen och har burits i strid och lek.

- Huvudbaneret uppfördes enkom för begravningen.

(På avritningen av Arvid Davidssons begravningsvapen ses tydligen ett uttag för lansens på vapnets högra sida, vilket talar för att skölden burits i strid och/eller lek.)

Redan 1513 gifte fru Märta om sig med riddaren och riksrådet Åke Jöransson (Tott), som uppträder tidigast 1498, då som riddare.

Ätten Tott.

Ätten Tott är av skånskt ursprung och inkom till Sverige på 1400-talet, där man etablerade sig. Ättens med säkerhet kände stamfader heter Åke Axelsson, riddare och svenskt riksråd. Han uppträder under åren 1353-1356. Ätten Tott lever vidare än idag som den adliga ätten Tott af Skedebo och den Grevliga ätten Tott.

Åke Jöransson ärvde 1508 Tavastehus slott och län av sin faster Ingeborg Åkesdotter (Tott), riksföreståndaren Sten Sture d ä: s änka, där han var hövitsman, och fungerade under åren 1512-1516 som den högste militära befälhavaren i Finland. Han var uppenbarligen en väldigt förmögen man och förde på Tavastehus en lysande hovhållning.

I Sverige skrev han sig till Häringe i Västerhaninge socken strax söder om Stockholm. Redan under sina första år i Finland drabbades han av den mycket besvärliga sjukdomen Pocker, vilket han djupt beklagade till riksföreståndaren, Sten Sture d.y. i ett flertal brev.

Herrskapet Tott/Ulv tillbringade nog det mesta av sin tid tillsammans i Finland där ju herr Åke bar ett stort ansvar inför riksföreståndaren.

Med stora donationer i form av kalkmålningar i Hattula kyrka, där Tott- och Ulv-vapnen finns, och enträgna böner till vår Herre hoppades han övervinna sin sjukdom. Men kung Kristian, tyrann kallad, förekom honom.

Efter riksföreståndarens död och Stockholms fall hösten 1520 och i samband med efterdyningarna av Stockholms blodbad, kom "turen" också till Åke Jöransson i Finland. På kung Kristians befallning avrättades han utanför Tavastehus murar 28 november 1520. Kung Kristian hade mer eller mindre som rutin att skymfa sina avrättade motståndare, så möjligheten att herr Åke fått vila vid sin hustrus sida under koret i Lillkyrka kyrka är troligen minimal.

(Utöver kung Kristians strategi att kuva den eventuella svenska motståndsrörelsen, hans hemresa präglades av en blodig Eriksgata, bidrog möjligen också det faktum, att han vid Stockholms dagtingan med Christina Gyllenstierna, också tillförsäkrade henne Tavastehus slott och län.)

För fru Märta del innebar detta, att hon tillsammans med andra svenska kvinnor, bl.a. svägerskan och kungamodern Cecilia, fördes som fångar till Danmark. Hon uthärdade fångenskapen och kunde efter en tid, möjligen 1524, återvända till Sverige och sitt kära Eka, där hennes timglas sinade ut 1527. Hon fick sin sista vila under koret i Lillkyrka kyrka under en präktig porträttgravsten. Möjligen tillsammans med sin förste man och sin son i första giftet.

Hon slutade sina dagar endast 35-37 år gammal och överlevdes av fadern Bengt Arendsson, som dog tidigast 1537.

Eka i arvstvist

Arvet efter den siste av Eka-ätten blev föremål för strid. Gustav Vasa ansåg sig vara den rätte arvingen efter Måns Trotteson, och lade beslag på hans gods, trots att de vid den tiden borde ha ärvts av hans nära anhöriga. Vad som i verkligheten hände, kräver nog en djupare utredning. Enligt vissa källor kunde ändå fru Märta och medlemmar av ätten Tott (hennes barn och eventuella förmyndare) besitta Eka.

År 1562 stod dock Åke Bengtsson Färila som ägare till godset.

Åkes och Märtas barn

Åke Jöransson och fru Märta fick sex barn, fem döttrar och en son, födda under åren 1513 och 1520, möjligen postumt 1521. Två av döttrarna dog unga, emedan de fyra barn som nådde vuxen ålder kom att ärva stora jordegendomar efter föräldrarna:

- Kristina Åkesdotter till Tidö. Gift första gången med riddaren och riksrådet Peder Hård till Häringe, levde 1537. Gift andra gången omkring 1540 med riksrådet Johan Persson (Bååt), som skrev sig bl.a. till Fituna i Sorunda socken och Tidö i Rytterne socken, död 1574 och begravd med Kristina under en mycket vackert huggen porträttgravsten i Fitunakoret i Sorunda kyrka.
Deras son, hertig Carls furstliga råd, Åke Johansson (Bååt) till Tidö, död 1588, gift med Christina Trolle, var fader till Anna Åkesdotter (Bååt), 1579-1649, gift 1608 med rikskanslern, friherre Axel Oxenstierna af Södermöre.

Bengta Åkesdotter, död 1542. Gift sommaren 1529 med riddaren och riksrådet Bengt Nilsson (Färila) till Bergshammar i Fogdö socken, uppträder tidigast 1518. Död 1 maj 1546.

Denne Bengt Nilsson var en våldsverkare av högsta rang. På hans ”meritlista” kan nämnas bokapsstöld, misshandel och minst fyra mord. Han lät även tortera sin hustru, både fysiskt och mentalt, ”så att hon död bleve”.

Det enda straff han erhöll för sina illdåd, var att bli avsagd sin riksrådsvärdighet, vilket skedde senast 1544.

De ligger begravda i sin sockenkyrka i Fogdö, där två målade minnestavlor av metall, av nordtysk typ, är uppsatta.

De hade två barn:

Åke Bengtsson Färila till Eka, som han ägde 1562. Död ogift och barnlös 1578. Han stod kung Erik mycket nära och var den som kungen vände sig till i alla krigiska situationer. Han blev sedan också inblandad i flera egendomstvister med Johan III.

Hans meritlista hade ärvt en del av faderns, men "inte så märkvärdiga", som Rasmus Ludvigsson uttryckte det.

Kristina Bengtsdotter, död 17 augusti 1560. Gift med riksrådet och lagmannen friherre Karl Holgersson Gera till Björkvik, död 1566.

De hade tre barn:

Holger Gera, död ung 1566.

Beata Karlsdotter Gera till Steninge, död mellan dec 1611-sept 1613.

Gift 27 december 1575 i Stockholm med riksrådet och lagmannen friherre Kristiern Gabrielsson Oxenstierna af Eka och Lindö, 1545-1592.

De ligger begravda under koret i Mariakyrkan i Sigtuna.

Bengta (Benedicta) Karlsdotter Gera till Eka, som hon ärvt efter morbrodern Åke Bengtsson Färila. Hon levde ännu 1594.

Gift 9 oktober 1575 med ståthållaren friherre Erik Gabrielsson Oxenstierna af Eka och Lindö. Född på 1540-talet, död 1594.

De ligger begravda under koret i Lillkyrka kyrka.

- Anna Åkesdotter, död 4 juni 1552. Gift 22 februari 1538 med riksrådet Abraham Eriksson (Leijonhufvud) till Ekeberg i Lillkyrka socken i Närke i hans första gifte. Omgift 1555 med Emerentia Holgersdotter Gera, död redan 1556.

Fru Anna begravdes i Glanshammars kyrka.

Jöran Åkesson till Tidö, död 22 april 1555. Häradshövding. Han skrev sig till Tidö, men bebodde vid sin död Lagmansö i Vadsbro socken.

Begravdes "på sitt yttersta begär" i Vadsbro kyrka, där en vackert målad minnestavla sattes upp över hans minne.

Gift 3 februari 1544 på Örebro slott med Kerstin Larsdotter (Sparre af Rossvik), 1523-1576. Dotter av marsken Lars Siggesson (Sparre af Rossvik) och Anna Lindormsdotter (Vinge).

Den tredje Ekagraven

I anslutning till mötet i kyrkan, diskuterades huruvida det i kyrkan fanns, utöver de redan kända två, ytterligare en grav för godset Eka.

Enligt anteckningar gjorda av R.Gullbergson, daterade Hässlinge 6 augusti 1829, kan vi läsa följande:

”I choret ligga två Grafstenar, hvaraf den till venster har en urhuggen kalk och Insription med Munkstil, som af ålder och förnötning är oläslig, och på den till höger (*södra sidan*) finnes uthuggen en större qvinnobild, omgifven af 7 smärre människofigurer...”, vilket härmed avses fru Märta's grav.

Vidare kan vi läsa följande:

”Under Choret och Altaret är en Friherrlige Oxenstierna familjen tillhörig Graf med nedgång genom en Trädlucka på gången midt i Choret, och på Norra sidan om Kyrkan men med ingång från Kyrkan är en annan samma famille tillhörig, ofvan jord murad Graf.”

Gullbergson har också i marginalen gjort följande anmärkning:

”Nedgången till Grafen under altaret är numera igenmurad, och likaså ingången från Kyrkan till den sednare Grafen. I stället är annan ingång från Kyrkogården öppnad”.

Om detta innebär att det i kyrkan finns tre **separata** Ekagravar är osäkert. Möjligen är det så, att de två gravarna under koret har en gemensam gravkammare, men med två nedgångar. Av hänsyn till fru Märta's grav (och gravsten) kanske man ansåg att ytterligare en nedgång till en redan befintlig gravkammare vore att föredra.

Man kan spekulera mycket i denna fråga, som endast en noggrann undersökning kan ge svar på.

Huvudbaneren i gravkoret

Enligt samma anteckningar som ovan, var inskrifterna till huvudbaneren för Erik Gabrielsson Oxenstierna och Åke Oxenstierna d.ä. som följer:

- ”Erik Gabrilson till Eka 1594”
- ”Kongl Majjts och Sveriges Rikes Trooman, Fordom Krijgråd. Öfverste för Daalregementet och Landzhöfding öfver Vijborgh och des Lähn, Vålborne Herr Åke Oxenstierna, friherre till Eka och Årstah. Är född på Lindöö den 6 maj åhr 1583 och i Herranom saligen af somnade på Eka den 2 Januarii 1653”

I sammanhanget kan också nämnas att Åke Oxenstierna d.ä. har skänkt kyrkans lilla klocka. Under det Oxenstiernska vapnet, som är ingjutet på klockan lyder texten:

- ”Herr Åke Oxenstierna, friherre till Eka och Årestad har låtit gjuta mig anno 1649”.

Klockan är, efter en reparation 1731, bekostad av Högvälborna Fröken Beata Catharina Falkenberg på Värnsta, fortfarande i bruk.

Kista för landshövdingen och guvernören,
Greve Johan Oxenstierna af Croneborg, död barnlös 1664.

*Askersunds Landsförsamlings kyrka
Foto: Bengt O Nilsson, 21 juni 2000.*

Herr Johan gifte sig 1642 på granngodset Edö med hovjungfrun hos drottning Kristina, Christina Soop, 1627-1677. Efter hans död 1664 gifte Christina Soop 1668 om sig med sin syssling, riksrådet och generalguvernören friherre Gustaf Soop af Limingo, 1624-1679.

På bilden ses Johan Oxenstiernas tennkista, med förgyllda ornament och anvapen i fjärde generation, i mitten. Till höger om denna hans hustrus, Christina Soop, och till vänster hennes andre mans, Gustaf Soop.

I kyrkan finns även herr Johans huvudbaner och anvapen uppsatta i gravkorets minneshall. Tyvärr saknas fyra av anvapnen, de för ätterna Sested, Gyllenstierna, Posse och Hällekisätten.

I gravkorets minneshall hänger ytterligare två Oxenstiernevapen:

- Utan hjälm och hjälmtäcke men med två förgyllda kvist- och bladförsedda grenar som följer vapensköldens sidor uppåt, sammanknutna nedtill med en förgylld rosett. Vapenskölden kröns av en friherrlig krona samt är försedd med bärstång. All övrig identifikation saknas. Möjligen ett donatorsvapen eller processionsvapen.
- Troligen någon form av anvapen, 1660-1670-tal. Snarlikt dem som är uppsatta över Johan Oxenstierna, men med smärre skillnader. Möjligen tillhörig någon annan, för oss okänd, anvapenserie och som hamnat i kyrkan.

(Skräpet som finns i bildens förgrund är sedan länge bortaforslat.)

